TANULMÁNY

„Legyen mindenki jóllakott”?

ROMÁNY PÁL

„Úgy határoztunk, hogy eljövünk ide, ebbe az országba, mely bebizonyította azt a képességét, hogy a fejlett technológiát, sőt az egyszerű technológiákat is egyesíteni tudja az intézményekkel, az elvekkel ... és sikerült elérnie, hogy ennek az országnak a mezőgazdasága a világ egyik legjobbja.”

Aurelio Peccei (1983)

Kulcsszavak: élelmezés, FAO, kilábalási lehetőségek, magyarországi tapasztalatok.

ÖSSZEFOGLALÓ MEGÁLLAPÍTÁSOK, KÖVETKEZTETÉSEK, JAVASLATOK

Magyarországon a világélelmezés helyzetéről tanácskozott huszonöt évvel ezelőtt a Római Klub. A már akkor jelentkező világélelmezési válság kérdéseire többféle megoldást vázoltak fel a témakörrel foglalkozó szakemberek, melyek mind biztatónak ígérkeztek, melyekből – szinte kivétel nélkül – csaknem semmi nem valósult meg. Magyarország évtizedeken át nemcsak helytállt az élelmezési versenyfutásban, hanem olyan tapasztalatokat is szerzett, melyek a mostani „újabb keletű” világélelmezési válságban is hasznosíthatók.

A mottóban idézett minősítést huszonöt évvel ezelőtt mondta Budapesten a Római Klub elnöke, *A. Peccei. Akkor, 1983 szeptemberében Magyarországon tárgyalta a tudós gyülekezet a világélelmezés helyzetét.* A házigazdák nevében *Szentágothai János*, a Magyar Tudományos Akadémia akkori elnöke szólt a résztvevőkhöz, *Bognár József, az MTA Világgazdasági Kutatóintézet* igazgatója pedig az élelmezési világválság kereskedelmi és pénzügyi tényezőiről tartott előadást. Az *ENSZ Mezőgazdasági és Élelmezésügyi Szervezetének* főigazgató-helyettese pedig *A világélelmezés helyzete és kilátásai* címmel. Beszédében kiemelte: „A probléma gyökere az, hogy a rendelkezésre álló földterületek egyenlőtlenül oszlanak meg a lakosság számához képest ... s ez a jövőben is így marad.”[1]

A világ népessége jóllehet még 5 milliárd sem volt akkor, ám már országok egész sorában vészes élelemhiánnyal szembesültek. A FAO illetékes képviselője szerint: „19 ország, amelyek összlakossága 2000-ben egymilliárd fő lesz, még magas szintű ráfordítások mellett sem tudja élelemmel ellátni lakosságát.” És hozzátette: „6 milliárd ember élelmezése az évszázad végén

[1] Élelem hatmilliárd ember számára (1985) szerk. Vándor Péter, Mezőgazdasági Kiadó, Budapest, 233. oldal

olyan feladat, amelyet az emberiség képes (és képesnek is kell lennie) megoldani".[2]

Nem oldotta meg. Azóta sem. A „hatalom" sem, a „piac" sem. Képes lett volna? Csupán mással volt elfoglalva az „emberiség"?

1. Az élelemről való gondoskodás, a „hozzáférés", nem egyszerűen az egyes ember gondja. Már a gyűjtögető-vadászó életmód idején elkezdődött, majd az önellátó-őstermelő közösségeket felváltó árutermelés kiterjedése óta még inkább közös *társadalmi témává terebélyesedett a táplálkozás ügye*. Az igény, a *táplálkozási mérleg látható hiánya* tehát nem lehetett meglepő, vagy ismeretlen sehol a világon.

A múlt század ötvenes-hatvanas éveinek szakirodalma igazán gazdag forrásmunkákkal szolgált. Már a könyvcímek is beszédesek: *Az éhség földrajza, Eltarthatja-e a Föld az emberiséget, Versenyfutás a 2000. évig, A világ kenyere ma és 2000-ben.* És a lista természetesen nem teljes. Tény, hogy sorra jelentek meg külföldön és hazánkban azok az elemzések, amelyek a világélelmezés feladatait, gondjait tárgyalták. Emlékezetes volt a világháborús évek élelmezési nyomorúsága, a hiánygazdálkodás, az önmagát túlélt jegyrendszer, a vágtató infláció. És ismertté lettek a különbségek, sürgetővé a békeévek lehetőségeinek nemzetközi hasznosítása. Az élelemhiány visszaszorításában is.

A Föld termőterületének kiterjedése, hasznosítható vízkészlete alig változtatható. Érdemben módosítani, alakítani a velük való gazdálkodást, – a legjobb értelemben vett – igénybevételt lehet. És szükséges is, hiszen a mérleg serpenyőjébe így kerülhet több, az emberiség számára hozzáférhető táplálék. A kereslet mérete, összetétele, valamint a termelők és a felhasználók hozzáértése ugyancsak módosítható, ám eredménye esetenként később, más leckékkel együtt vehető számba.

Az emberiség eme gondjainak felvállalására, szinte az ENSZ alapításával egy időben, *1945-ben létrehozták Kanada fővárosában a FAO-t. A Food and Agriculture Organization of the United Nations* először az éhségövezetekbe szervezett élelmiszersegély akcióival vált ismertté. Folyamatosan növekedett azonban szakmai szerepe, világrészekre kiterjedő szervező tevékenysége. Központja – az egykori Nemzetközi Mezőgazdasági Intézet városába – Rómába települt. Az ENSZ egyik legnagyobb szakosított szervezete lett, specialistái, agrármérnökei, állatorvosai, biológusai és más szakemberei sok országban segítik napjainkban is az élelmiszertermelést. Vallják, hogy *„hal helyett hálót"* indokolt adni a hiányban szenvedőknek, hogy öngondoskodásuk erősödjék. Ahol viszont „víz" sincs, mit ér a háló? Feltűnő, hogy kevés állam fordít megérdemelt figyelmet az agrártermelés fejlesztésére, főleg inkább csak üzleti-kereskedelmi összefüggéseire. *A fő követelmény, a biztonságos élelem-, víz- (és energia-) ellátásra való felkészülés és összefogás helyett a bizonytalanság, megosztottság kerül előtérbe.*

Magyarországon – miután 1967-ben hazánk helyreállította tagságát a római szervezetben – több sikeres FAO-programot valósítottunk meg. A *Keleti Főcsatorna* öntözőrendszerére telepített intenzív mezőgazdaság, vagy pl. a *Százhalombattai Erőmű* hűtővizére támaszkodó *Temperáltvizű Halgazdaság* (a Tehag) projekt FAO–magyar beruházás eredménye. Magyar szakemberek dolgoztak – s dolgoznak, FAO megbízatással – a világ sok országában. *A FAO Európai Központja s néhány szolgáltató intézménye pedig – Rómából – Budapestre költözött* az elmúlt évben.

Az új helyzet nem csupán új, hanem nagyobb és kedvezőbb lehetőségeket, felada-

[2] I. m. 21. oldal

tokat kínál Magyarország gazdasága, innovációja részére.

2. *Legyen mindenki jóllakott* címmel 1969-ben jelent meg *Fritz Baade* német professzor könyve Magyarországon. Hazájában már előbb, több kiadásban. Mint az 1983. évi budapesti, már idézett konferencia is mutatta, szép, nagy *ábránd maradt a címadó óhaj*. Közben pedig világélelmezési konferenciákat, tanácskozásokat tartottak, okmányokat fogadtak el különböző fővárosokban. A „mindenki" jó élelmiszerellátottságától azonban messze volt – és maradt – a világ. Kedvező jelek – szerencsére – mutatkoztak. Ám indokolt úgy is a kérdés, hogy lehet-e mindenki jóllakott? Különösen akkor, ha a mezőgazdasági termelés növekedési üteme rendre elmaradt a népesség növekedési mutatójától.

Nagy reményeket fűztek világszerte az Egyesült Államokból indult ún. *Zöld forradalom* kedvező következményeihez. Pillérei között főleg a genetikailag kiváló vetőmagot, a termőképesség kihasználásához szükséges műtrágyát, a termés gondos betakarítását és tárolását, valamint a mindehhez szükséges szaktudást, szaktanácsadást tartották számon. Egyfajta „hadsereget" is szerveztek az említett hozamnövelő eljárások terjesztésére, propagálására. A Zöld forradalom „atyjának" *Norman E. Borlaug* növénynemesítőt tekintették, aki – ritka „agráros" kivételként – Nobel-díjat kapott ezért 1970-ben. Az Iowa-ból indult *Borlaug* azzal kívánta szolgálni a világélelmezést, hogy bőtermő, szárszilárd, azaz géppel aratható, kiváló minőségű búzát, majd hasonló tulajdonságokkal rendelkező rizst (ami több ázsiai országban fontosabb volt a búzánál is), továbbá kukoricát – hiszen *Mexikóban* dolgozott – hozott létre és terjesztett a világban. Európában is folytak hasonló célú növénynemesítői munkák (pl. *Krasznodárban*, később *Martonvásárott* és máshol), de kezdetben kevesebb szerencsével, s – főleg – több, különféle eredetű előítélettel kísérve.

F. Baade munkái több tízezer példányban, vitáktól kísérve jelentek meg Magyarországon is. Tételei pedig világosak voltak. „Az éhség elleni küzdelem egyik legfontosabb fegyvere az *öntözővíz* – írta már az 1964. évi német kiadásban. – Ha az aszályos földekre vizet viszünk, továbbá a növényzetnek elegendő tápanyagot biztosítunk, élelemhez juthatunk". Hangsúlyozta: „a 2. számú szövetségesünk a *növényzet táplálása*." És sorra veszi az *ipari nitrogéntermelés,* a folyók szabályozása, az *öntözés és a vízierőművek* telepítésének, hasznosságának összefüggéseit. Bemutatja a spanyolok, portugálok, olaszok akkori eredményeit, az éhség elleni küzdelem ázsiai, afrikai eljárásait. Nyugat és Kelet fejlesztési stratégiáját. *Baade* olyanokat is írt, hogy „*Indiában* le kell mészárolni a kb. 80 millió hasznavehetetlen marhát, a falvakban fel kell számolni a kasztrendszert, a sokszorosára kell emelni az öntözővíz hatékonyságát és erőteljesen fokozni kell a műtrágya-felhasználást".[3] Mert *le kell számolni az ábrándokkal* – írta –, hiszen a második ötéves terv időszakában a *négyszeresére nőtt az élelmiszerhiány* Indiában az előző periódushoz képest.

Kilábalt a világ ebből az állapotból? Elegendő volt rá félévszázad? Tény, hogy a világélelmezés ügyében konferenciák sorozatát tartották, stratégiákat dolgoztak ki a nemzetközi szervezetek. Az 1972. évi megdöbbentő vészjelzést követően új akciókat, intézményeket szerveztek. Nyíltan vállalták több országban a népesség növekedésének összehangolását az agrártermelés vélt növelhetőségével. A volt gyarmati országok is felsorakoztak. *Mindez kevésnek bizonyult a tények erejével szemben.* A téma – egyáltalán nem „parasztkérdés-

[3] A magyar parlamentben – a kilencvenes évek elején! – tiltakozott egy „hozzáértő" képviselő a műtrágyázás ügyében. (Nem olvasta Baade könyvét...)

ként" – a világ vezető hatalmainak, a *G-8-ak* találkozójának napirendjére került. Most, 2008-ban…

Az élelmezési gondok nagyságára, jellegére egyébként már korábban is utalt az, hogy *kezelése kilépett az agrárszervezetek hagyományos kereteiből*. Humanitárius mozgalmak mellett a *falufejlesztés, a kereskedelem*, számos tudományág is beiktatta tevékenységi körébe. A Római Klub ama 1983. évi budapesti konferenciáján pl. már úgy fogalmaznak, hogy *„az informatika parancsoló szükségesség, ha élelmet akarunk adni hatmilliárd embernek"*[4]

Nem maradtak ki a különféle vallási közösségek, továbbá altruista szervezetek sem a növekvő számú akciókból. Külön említeni kell a *Vatikán* színrelépését. Bizonyára nem azért, mert a katolikus világegyház székhelye és a FAO római központja egybeesik. Inkább *a Vatikán vezetőinek felismerése* játszott ebben döntő szerepet. Jellemző, hogy a FAO közgyűlések alkalmából *VI. Pál pápa fogadta valamennyi résztvevő minisztert, delegációvezetőt*. Emlékérmet adott át számukra, s kérte őket, hogy segítsék elő az emberiség boldogulását, élelmezését. (Egyébként milánói érsek korábban arra figyelmeztette papjait a későbbi pápa, hogy – képletesen szólva – ne csak a harangok hangjait, hanem a gyárak szirénáit is hallják meg…) Utóda, *II. János Pál* – 1979-ben – a FAO központjában látogatta meg a közgyűlést, majd egyik enciklikájában a gazdaságról megállapítja: *„Fennáll a veszélye annak, hogy olyan radikális kapitalista ideológia terjed el, amely elutasítja a mérlegelés lehetőségét*, mert úgy véli, hogy minden szembehelyezkedési kísérlet eleve kudarcra van ítélve, *és vakon bízik abban, hogy a piac erőinek szabad fejlődése mindent meg fog oldani"*.[5]

A piac erői „természetesen" nem légneműek, s egyébként is – nem az alliteráció kedvéért – a pénzre, a profitra alapozzák döntéseiket. A világban, így Magyarországon is ez a „technológia" követhető nyomon. A szembehelyezkedési kísérlet; így a „legyen mindenki jóllakott" tételt követően, sok év után is, ott rejtőzik (?) a kérdőjel. A sztyeppék, a prérik, a pampák millió hektárjainak feltörése után is. Lehet-e mindenki jóllakott?

Nem a földművesek, nem a farmerek tehetnek róla, hogy az elmúlt évtizedekben sem elegendő az élelem, nem lett mindenki jóllakott a Földön. A gazdagnak mondott Amerikában sem, ahol pedig – *Rajki Sándor* akadémikus egykori megfigyelése szerint – a farmer centet vet és dollárt arat… Csakhogy: „…nem dollárt eszünk, hanem gabonát, és ezért az igazi kérdés az, hogy mennyi élelmiszert lehet fizikailag (naturáliákban) megtermelni."[6]

3. A XX. század második felének nagyobb részében *Magyarország méltóképpen helytállt az élelmezési versenyfutásban*. Erre utalt a mottóban szereplő megállapítás is. Mezőgazdaságunk, agrártársadalmunk pedig messziről és mélyről indult a század elején. Statisztikai adatok, történelmi tények beszélhetnek erről az útról.[7] Nem volt diadalmenet, kátyú is akadt közben, nem is egy, de kijutott belőlük. *Megformálta az ország a magyar agrármodellt*, amely egy olyan *nemzeti agrárpolitikára* épült, amely *illeszkedni tudott* a hazai feltételekhez, sőt formálta is azt. Számolnia kellett persze nemzetközi mozgásterével is.

Az egy lakosra vetített *összes mezőgazdasági termelésben* (gabonaegységre át-

[4] I.m. F.A. Bernasconi 56. o.
[5] Contesimus annus … Szent István Társulat, Budapest, 1991, 65. o.
[6] Fordulóponton az emberiség (A Római Klub második jelentése, 1974. 123. o.)
[7] A magyar mezőgazdaság európai összehasonlításban. KSH, Budapest, 1985. V. ö. Estók J. – Fehér Gy. – Gunst P. – Varga Zs.: Agrárvilág Magyarországon 1848-2004. Argumentum, Budapest, 2005

számítva) *Magyarországot csak Dánia, valamint Írország előzte meg Európában* a hetvenes évek végére. Az agrár-külkereskedelmi egyenleg aktívumában hasonlóan az említett két ország, valamint még *Hollandia állt a lista élén, majd Magyarország és Franciaország után sorakozott a további tizennyolc európai ország*. Magyarország agrárkülkapcsolatai kiegyensúlyozottak voltak. Az *Egyesült Államok* mezőgazdasági minisztere 1975-ben is és 1977-ben is Magyarországra látogatott. Évente 8-10 külföldi agrárvezetőt kalauzoltak az országban. Arab, kínai, skandináv szakembereket, nem számítva itt a szomszédos, a KGST országokból érkezőket. Meglátogatták a villamosított falvakat, tanyákat, új élelmiszer-ipari üzemeket.

A vendéglátók rendre elmondták, hogy *a magyar agrármodell sok ország tapasztalatát hasznosítja, ötvözve* a hazai, tájanként is eltérő megoldásokkal. A *MÉM Információs Központja* pl. *Mezőgazdasági Világjárás* címmel füzetsorozatot adott ki a világ országainak agrárgazdasági gyakorlatáról. Könyvekben adtak képet Európa számos országának mezőgazdaságáról, az Egyesült Államokban tett tanulmányutakról stb. (V. ö. válogatott szakirodalmi lista). Az ún. *szakszövetkezet* például több elemét alkalmazta az osztrák vincellér-szövetkezetnek, valamint a jugoszláv zadrugának. A termelési eljárásokban, a technikában hasonló „vegyes-modell" érvényesült. A belorusz traktor megfért az amerikaival, az osztrák öntözőrendszer az izraelivel. A *„magyar titok"* – mondták el gyakran Bábolnán, Nádudvaron, Dalmandon, Bolyban, Dánszentmiklóson, Kecskeméten, Balkányban, Nagyrédén, vagy éppen más, Kossuth vagy Állami Díjas helyen – *a változatos saját recept*, amit tanulmányozni érdemes, de lemásolni, sőt más múlt és eltérő jelen mellett bevezetni: nagyon kockázatos lehet.

A magyar agrárpolitikát igazán ismerő hazai szakértők ezt tartották szem előtt külföldi megnyilvánulásaikban is. Ennek a felfogásnak is része volt abban, hogy a *FAO 1979. évi közgyűlése ellenszavazat nélkül fogadta el azt a magyar javaslatot*[8], hogy ENSZ határozat jelöljön meg egy olyan napot, amikor az egész világon az élelmiszer-ellátásról és termelőiről emlékeznek meg. *Így született október 16-a, a FAO alapításának napja Világnappá*. A negyedszázados évfordulón, 2004-ben, Rómában a FAO ünnepi rendezvényen köszöntötte a Magyar Köztársaság elnökét, *Mádl Ferencet*, s a magyar küldöttséget.

Tény, hogy Magyarország *búzatermésmennyisége 1967-ben haladta meg először a hárommillió tonnát*, 1972-ben a négy, 1976-ban az öt, 1980-ban már a hat, és 1984-ben a hétmillió tonnát. *Húsz év – kétszeres termés*. Nem csak búzából, de arra – hagyományosan – mindenki figyelt. Miként arra is, hogy a korábbi 10-20 mázsás hektáronkénti búzatermésátlag 1971-ben haladta meg először a 30 mázsát, 1977-ben a 40-et, majd 1984-ben az 5450 kg/hektár terméshozamot Magyarországon. Más ágazatokban, valamint a – termelési mellett – a társadalmi, települési viszonyokban is jelentős változások kezdődtek.

Érdemes ennek az útnak, eredménynek néhány tapasztalatát – mai gondjainkra is gondolva – kiemelni.

Legelsőnek tekinthető, hogy a magyar társadalom – keserves tapasztalatai okán – *elismerte az agrártermelés fontos szerepét az ország gazdaságában*, s ennek feltételeként tekintett megbecsüléssel az ágazatban munkát vállaló emberekre. Ez jutott kifejezésre – az adott körülmények között – az állami, a gazdasági, a kulturá-

[8] A javaslatot *Román Pál* miniszter terjesztette elő. (a szerk.)

lis élet különféle területein. Még a *tudományban*, vagy a sajtóban is.

Másodsorban említendő – ezért is –, hogy végbement a „paraszti szaktudás" felértékelése, egy olyan különleges, *tömeges szakképzés*, ami lehetővé tette az új eljárások befogadását, az addig ismeretlen technika-technológia alkalmazását. Mindez elősegítette a falvakban való élést (helyenként még a visszaáramlást is), s vele a települések urbanizálódását. *A falusi értelmiség, valamint a mesteremberek köre látványosan kibővült*, megalapozta a továbblépés lehetőségét is.

Harmadszor: az önellátó vidék fokozatosan már skanzenként jelent meg. Elfoglalta helyét vidéki településeink életében is a *kereskedelem, az áruforgalom*. Képviselői helybeliek, de legalább is visszatérők, ismertek voltak mind az eladások, mind a vásárlások esetében. Az alkalmi, piaci kapcsolatok helyett (mellett) *létrejött egy másfajta, bizalmi kötődés is az adás-vevés szereplői között*. (Ennek megszakadása, a csalódások sora viszont fellelhető most pl. az állattartás drasztikus leépülésében, a termelők cserbenhagyásában is.)

Fontos tapasztalat – *negyedszer – az összefogás, a közösségi önbecsülés szerepének felismerése, befogadása*. Legalább időlegesen. (Legelőször a mezőgazdasági nagyüzemek, melléküzemágak szét- és leválása kezdődött meg, a felszámolások később következtek.)

Az együttműködés szükségességének felismerése, adott témákban kötelező volta sehol sem ment könnyen. Nálunk különösen nem. Dániában, Svájcban, Finnországban, sok más országban azonban 100-200 éve hasznot hajt. Miért akadozik a Lajtától keletre, nevezzék szövetkezetnek, termelési rendszernek, szövetségnek, kistérségnek, TÉSZ-nek, vagy akárminek? Nem kellene végre feltárni ezen a téren (is) a hazai szembenállás (betegség?) ismétlődő, valós okait? *Tessedik Sámuel* óta is többen birkóztak már ezzel. (Rossz nyelvek szerint Árpád is ezért kényszerült vérszerződést kötni…)

Végül: be kell látni, hogy 19. századi költői túlzás az a bizonyos kalap, amelyen hazánk jelenti a bokrétát. *Legfeljebb egy szál virág lehetünk abban a csokorban, amelyet Európa eme részén szomszédainkkal együtt jelentünk*. Az Európai Unió sem a Föld. És annak az előbbinek is országunk lakossága mindössze 2-2,5%-át adja. Nekünk persze a legfontosabb. Hisszük, hogy mások is így gondolják. S tudják azt is, hogy Magyarország tud tenni azért, hogy „Legyen mindenki jóllakott" nálunk – és a nagyvilágban.

Sok éve hisszük, hogy igaza volt *Willy Brandtnak*, amikor az ENSZ-ben, 1973-ban kijelentette: „Erkölcsi szempontból teljesen mindegy, hogy az embert háborúban ölik-e meg, vagy pedig éhhalálra van ítélve mások közömbössége miatt."

x x x

„…én a magam részéről úgy látom, hogy speciálisan túlságosan *pártpolitizált az agrárpolitika*. Nincs a pártpolitikát áthidaló, különböző szakmai érdekképviseleteknek súlya, amelyek megvoltak az 1890-es években, megvoltak az 1932-38 közötti években és megvoltak az 1970-1980-as években […]. Nagyon nagy hiánya ez a politikának, az egész államéletnek. *És nincs politikai konszenzus az össztársadalmi érdekekről.*"

A megállapodást, a hozzájárulást mintha kiszorította volna több területről a gőg, az elvakultság?

Glatz Ferenc 2004. évi megállapításához sem hozzátenni, sem elvenni valóm nincs.

FORRÁSMUNKÁK JEGYZÉKE

(1) Baade, F. (1961): Versenyfutás a 2000-ik évig. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó – (2) Baade, F. (1969): Legyen mindenki jóllakott. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó – (3) Bethlendi L. (szerk.) (1988): A világélelmezés és a magyar agrárpolitika. Élelmiszergazdasági Füzetek, 2., Politikai Főiskola, Budapest – (4) Buday-Sántha A. (2001): Agrárpolitika – Vidékpolitika. Dialóg Campus, Pécs – (5) Csete L. (1963): A Szovjetunió mezőgazdasága. Mezőgazdasági Kiadó – (6) Enyedi Gy. (1965): A Föld mezőgazdasága. Mezőgazdasági Kiadó – (7) Enyedi Gy. (1970): Farmok és farmerek. Mezőgazdasági Kiadó – (8) Erdei F. (1967): A mezőgazdaság helye a Nap alatt. Akadémiai Kiadó – (9) Glatz F. (2004): Az agrárium hagyományai és megkérdőjelezett jövője... Jövőkép, Budapesti Agrárkamara – Agroinform, Budapest – (10) Honvári J. (2005): Magyarország gazdaságtörténete Trianontól a rendszerváltásig. Aula Kiadó – (11) Józsik L. (1964): A világ kenyere ma és 2000-ben. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó – (12) Junst, P. (szerk.) (1998): Hungarian Agrarien Society... 1848-1998. Columbia University Press, New York – (13) KSH Közlemények: Magyarország népessége és gazdasága, 1996. Múlt és Jelen, stb. – (14) Lázár V. (szerk.) (1972): Termelőszövetkezeti történeti tanulmányok I. Magyar Mezőgazdasági Múzeum – (15) Láng I. (1978): Biológiai forradalom – hazai realitások. Akadémiai Kiadó – (16) Meadows, M. (2005): A növekedés határai. Kossuth Könyvkiadó – (17) Mesarovic, M. – Pestel, E. (1974): Fordulóponton... New York – (18) Muraközy T. (szerk.) (1963): Bőség vagy ínség. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó – (19) Nagy M. (1975): Pillantás a világ mezőgazdaságára. Kriterion, Bukarest – (20) Orosz I. – Für L. – Romány P. (szerk.) (1996): Magyarország agrártörténete. Mezőgazdasági Kiadó – (21) Romány P. (szerk.) (1963, 1965): Mezőgazdasági üzemekben Skandináviától Itáliáig. Mezőgazdasági Kiadó – (22) Romány P. (szerk.) (1966): Mezőgazdasági üzemekben szomszédainknál. Mezőgazdasági Könyvkiadó – (23) Sárkány P. (1968): A harmadik évezred küszöbén. Mezőgazdasági Kiadó – (24) Sárkány P. (1974): Biológiai ipar – a jövő mezőgazdasága. Mezőgazdasági Kiadó – (25) Sárkány P. (1979): A világélelmezési válság. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó – (26) Sárkány P. (1982): Agrártermelésünk 2000-ben. Mezőgazdasági Kiadó – (27) Sárközi P. (1970): Szemtől szembe Amerika mezőgazdaságával. Mezőgazdasági Könyvkiadó – (28) Síki J. – Tóth Zs. I. (szerk.) (1997): A magyar élelmiszeripar története. Mezőgazdasági Kiadó – (29) Vándor P. (szerk.) (1985): Élelem hatmilliárd ember számára. Mezőgazdasági Kiadó – (30) Wheeler, G. S. (1959): Az Amerikai Egyesült Államok mezőgazdasága. Kossuth Könyvkiadó